

УКРАЇНА В ГЛОБАЛЬНОМУ СВІТІ (до 25-ї річниці незалежності України)

УДК 327(477)“1991/2016”

Степан Віднянський

д-р. іст. наук, проф., чл.-кор. НАН України,
зав. від. історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України,
Інститут історії України НАН України
01001, Україна, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4
E-mail: stepanvid@ukr.net

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ: ОСНОВНІ ЕТАПИ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються історична, географічна, геополітична, соціокультурна й ментальна обумовленості й особливості становлення європейської політики України як стратегічного напрямку зовнішньої політики з перших днів незалежності, основні етапи, протиріччя та проблеми реалізації її «європейського вибору». Особливу увагу приділено проблемам цивілізаційної ідентичності й геополітичної трансформації та наближення України до європейських цінностей і стандартів, а також еволюції взаємовідносин України і Європейського Союзу. Акцентовується на значному потенціалі Угоди про асоціацію між Україною та ЄС як факту і чинника вирішального цивілізаційного вибору України та безальтернативності її курсу на європейську інтеграцію як умові збереження незалежності й територіальної цілісності, зміцнення демократичності національної влади та підвищення добробуту громадян України.

Ключові слова: Україна, Європа, Європейський Союз, зовнішня політика, європейська інтеграція, цивілізаційна ідентичність.

Stepan Vidnyanskyj

Doctor of History, Professor, Corresponding Member
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Head of the Department of the History of International
Relations and Foreign Policy of Ukraine

THE EUROPEAN POLICY OF UKRAINE: MAIN STAGES, PROBLEMS AND PROSPECTS OF IMPLEMENTATION

The article examines historical, geographical, geopolitical, socio-cultural and mental conditionalities and peculiarities of European policy of Ukraine as a strategic direction of foreign policy from the early days of independence, main phases, contradictions and challenges in implementing its «European choice». Particular attention is paid to the problems of civilizational identity and geopolitical transformation and approximation of Ukraine to European values and standards, as well as the evolution of relations between Ukraine and the European Union. The study highlights the considerable potential of the Ukraine — European Union Association Agreement as a fact and a factor of crucial civilizational choice of Ukraine and the lack of alternatives to its European perspective as a condition of preserving the independence and the territorial integrity, strengthening the democratic national power and enhancing the wellbeing of the Ukrainian citizens.

Keywords: *Ukraine, Europe, European Union, foreign policy, European integration, civilizational identity.*

*«Україна не має історії без Європи,
але і Європа не має історії без України.
Україна не має майбутнього без Європи,
але й Європа не має майбутнього без України.
Упродовж століть історія України
розкривала поворотні моменти в історії Європи.
Схоже, сьогодні це все ще так».*
**Тімоті Девід Снайдер, професор
Ельського університету (США).**

Ще на світанку становлення незалежної Української держави відомий український письменник, історик, мистецтвознавець, літературознавець, публіцист, вдумливий і прискіпливий знавець українських культурно-політичних процесів В. Скуратівський писав: «Здається, впродовж цього століття ще ніколи так часто в Україні не вживався топонім „Європа”. І відповідно прикметник — „європейський”. Ці слова буквально запо-

лонили українські шпальти, ефір, екран, сам слух і словник нашого сучасника. Сьогодні вони — ніби лексичні сигнали української патріотичної ортодоксії¹. Утім, хоча ця тенденція не зникла, навіть останнім часом посилилась, і, наприклад, словосполучення «європейський вибір України» стало для українців уже стереотипним, визначення місця й ролі України в сучасному світі, зокрема у європейському геополітичному просторі, формування адекватної національним інтересам зовнішньополітичної стратегії і пріоритетних напрямів зовнішньої політики залишаються і сьогодні, на 25-ому році незалежності, актуальними й важливими завданнями українського державотворення.

Складність їх розв'язання пояснюється, по-перше, тим, що молода Українська держава все ще болісно шукає свою роль у постмодерній п'єсі під назвою «Новий світовий порядок», а по-друге, сценарій цієї динамічної драми з невідомим задалегідь епілогом постійно змінюється. Ці зміни обумовлені суперечливим процесом формування нового світового порядку, найважливішою характеристикою якого є глобалізація, а на європейському континенті — ще й інтеграція, яка в третьому тисячолітті повинна визначити ситуацію в самій Європі та її місце у світі. А основним змістом міжнародних відносин сьогодні є складний перехід від біполярної системи часів «холодної війни» до нового, більш справедливого, як уявляється багатьом, світовлаштування.

Водночас, звичка дивитись на світ як на поле бою двох полярних політичних сил призводить, зокрема, до того, що більшість західних експертів, не говорячи вже про російських політиків і політологів, не розглядають Україну як самостійну геополітичну одиницю. Наприклад, чимало західних експертів і сьогодні вважають Україну «буферною зоною», «останнім культурним кордоном», «розколотою країною», «нічийною або розмитою смугою» й остерігаються називати її європейською державою. Причиною цього є усталена уява про несамодостатність України як суб'єкта геополітики. «Україна в історичному й соціологічному відношеннях являє собою лише погано структуровану, розпливчасту зону, яка сама ніколи не була джерелом феномена модернізації»², — пише, наприклад, французький дослідник Е. Тодд. Подібні уявлення беруть свій початок із концепції Ф. Ратцеля, котрий розглядав Україну лише як «життєвий простір», що може бути використаний у процесі територіального розширення німецької держави, тотожні поглядам Г. Кіссинджера про Україну як найбільш оптимального кандидата на роль «врівноваження» Росії у Європі, а також близькі за своєю суттю до поглядів російських євразійців — від М. Трубецького, Л. Гумільова до сучасного «геостратега» О. Дугіна, імперські ідеї та євразійські геополітичні конструкції якого поділяються значною частиною політичної і культурної

еліти й більшістю населення Російської Федерації. З приводу цього досить влучно висловився відомий російський письменник В. Єрофєєв: «Цей природжений, підшкірний, повністю несвідомий імперіалізм наших людей з особливою пристрасною виявився у справі повернення до нас України. Ми всі переконані, що Україна — це наша окраїна, і що її відокремлення від нас було великим непорозумінням і потребує корекції. При цьому ми навіть не приховуємо почуття зверхності над нашим молодшим братом, українцем, або, точніше сказати, хохлом. Ми його кличемо до себе як заблудлу вівцю, і, коли ця вівця до нас повернеться, цю вівцю треба буде як слід випороти. Ця весела переконаність у тому, що незалежна Україна — лише тимчасове непорозуміння, пронизує практично все наше суспільство, і ніхто не замислюється над тим, що хохлам таке може бути не до вподоби. Ми не думаємо про чужі душі... Ми приберемо всіх до рук. Наш імперський мікроб залишається з нами на довгі роки. Якщо не назавжди»³.

За таких обставин для визначення параметрів української зовнішньої політики, її загальної довготермінової спрямованості первинним комплексним показником є цивілізаційна належність країни та її населення, а також з'ясування особливостей діалектичних взаємозв'язків між історичними витоками, цивілізаційними цінностями й національними інтересами. Європейський досвід і стандарти відносин між незалежними державами свідчать, що самоідентифікація є незмінною передумовою органічної інтеграції нової країни до міжнародної спільноти. Саме ця належність, фундаментальні характеристики Української держави та українського суспільства, його зовнішньополітичного менталітету або ідентичності не можуть вважатись автоматично з'ясованими й породжують чимало запитань і сумнівів у потенційних партнерів. Адже, хочемо ми цього чи ні, але об'єктивно Україна є цивілізаційним перехрестям. На думку С. Гантінгтона, «...Україна позначена роздвоєністю і має дві окремі культури. Лінія цивілізаційного розламу між Заходом та православ'ям проходить через її осердя, і так було впродовж століть. У різні часи минувшини Західна Україна належала до Польщі, Литви та Австро-Угорської імперії. Велика частина її населення є адептами уніатської церкви, яка притримується православних обрядів, але визнає верховенство Папи. Історично Західна Україна розмовляє українською і виявляє стійкі націоналістичні погляди. З іншого боку, населення Східної України є у своїй більшості православними християнами і переважно розмовляє російською мовою»⁴.

Дійсно, від самих початків своєї історії Україна як етногеографічний простір у центрі Європейського континенту була місцем зіткнення й суперництва, але й водночас — взаємовпливів різних цивілізаційних

спільнот, тобто мала виразне «фронтирне» минуле⁵. А основними засобами у визвольній боротьбі українців протягом століть, та навіть за недовготривалих часів державотворення, були пошуки союзників, балансування між різними військово-політичними потугами, пристосування до чужих політичних інтересів і геополітичних сценаріїв. На жаль, мало що змінилося і після здобуття Україною незалежності: фактично впродовж двадцяти п'яти років наша країна дипломатичними, а в останні роки й воєнними засобами, захищала свій незалежний статус і державний суверенітет. Тому для України як нового актора постбіполярної міжнародної системи особливо важливо виробити науково обґрунтовану національну стратегію з урахуванням досвіду інших держав, однак базуючись на власних інтересах і враховуючи помилки попередньої історії державного будівництва. Адже, якщо гамлетівське питання «Бути чи не бути?» реалізоване в ключовій площині державного суверенітету України (хоча і воно в контексті анексії Росією АРК і війни на Сході знову постало досить вагомо), то питання «Бути чи не бути повноцінним членом європейської спільноти або увійти знову до євразійського політичного й економічного простору під егідою Росії?» залишається відкритим і на сьогодні. На нього намагаються дати відповідь політики, науковці, аналітики й публіцисти, і не лише в Україні. «У сучасному проміжному статусі, — застерігав у зв'язку з цим відомий німецький політичний діяч, патріарх зовнішньої політики ФРН Е. Бар (1922–2015) у вступі до своєї останньої книжки «Європейський Союз, Росія та Євразія», — Україні навряд чи вдасться самостійно підтверджувати свою державність протягом тривалого часу. Цей вакуум, мабуть, все ж зникне протягом наступних 10–15 років... Україна або інтегрується до Європейського Союзу, або — коли не номінально, то де-факто — знову зіллється в союзі з Росією». Подібної думки дотримується й німецький політолог В. Шнайдер-Детерс — колишній керівник київського бюро Фонду ім. Фрідріха Еберта, про що свідчить уже назва виданої 2013 р. у Берліні його книги — «Україна: вакуум влади між Росією і Європейським Союзом». А відомий американський політолог З. Бжезинський переконаний, що «якщо Україна хоче зберегти свою незалежність, їй доведеться стати частиною Центральної Європи, а не Євразії»⁶.

Однак, Україні зробити цей вибір особливо складно, адже впродовж своєї багатовікової історії вона була частиною кожного з цих геополітичних регіонів, повністю не належачи жодному, хоча й суттєво впливала як на європейські, так і на євразійські процеси, будучи важливим як об'єктом, так і суб'єктом міжнародних відносин. Суть проблеми зовнішньополітичних орієнтирів ще 1940 р. досить влучно визначив В. Старосольський: «У старі часи це набувало конкретної форми виразу:

“Москва чи Варшава”, як це існувало в XVI ст. Зараз це вибір — “Схід чи Захід”, з Москвою, як синонімом Сходу, чи з Європою, як з синонімом Заходу. Яка орієнтація переможе?»⁷. Ще конкретніше висловлювався В. Липинський: «Одсепаруватись од Польщі, але так, щоб не утопитись в руськім морі — ось проблем, остаточного розв'язання якого не знайшло українство в протязі тисячі літ. Дві річі унеможливлювали завжди розв'язання цього проблему: війна з Москвою і московська поміч»⁸. А І. Лисяк-Рудницький таким чином визначав геополітичну функцію України: «Україна, — розташована між світами греко-візантійської й західної культур і законний член їх обох, — намагалася на протязі своєї історії поєднати ці дві тенденції в живу синтезу. Це було велике завдання й не можна заперечити, що Україна не уміла його повністю виконати. Україна наближалася до цієї синтези в великі епохи своєї історії, за Київської Русі й козаччини XVII століття. Проте, ... в обох випадках остаточна синтеза зазнала невдачі, й Україна впала під тягарем надмірного зовнішнього натиску, а також від розривних внутрішніх сил. У цьому сенсі можна сказати, що велике завдання, яке творить історичне покликання українського народу, залишається досі не виконаним і ще належить до майбутнього»⁹.

Про актуальність проблеми співвідношення національної та європейської ідентичності для української реальності красномовно свідчать, наприклад, останні заяви окремих європейських політиків. «Україна в тому вигляді, в якому вона існує, не в змозі функціонувати демократичним чином, тому необхідно, щоб вона реорганізувалася... — стверджує колишній французький Президент В. Жискар д'Естен. — Точно можна сказати, що Україна не ввійде до європейської системи, це неможливо! Вона не володіє ні економічною зрілістю, ні достатньою політичною практикою. Її місце — між двома просторами, Росії та Європейського Союзу. З ними вона повинна підтримувати нормальні відносини»¹⁰. Подібної думки дотримується і колишній, а можливо й майбутній, Президент Франції Н. Саркозі: «Україна повинна зберегти свою позицію моста між Європою і Росією, відмовитися від намірів вступити до НАТО і ЄС»¹¹.

А Президент Єврокомісії Ж.-К. Юнкер після проведеного 6 квітня 2016 р. консультативного референдуму Нідерландів щодо затвердження Угоди про асоціацію між Україною і Євросоюзом безапеляційно заявив, що Україна не стане членом ЄС у найближчі 25 років.

Не можна у зв'язку з цим не згадати й написану в руслі ідей «русского мира» книжку відомого українського вченого, академіка НАН України П. Толочка, що вийшла в Санкт-Петербурзі 2015 р. — у розпал російської агресії на Сході України — під красномовною назвою

«Україна в огні євроінтеграції», де євроінтеграція України ототожнюється з колонізацією її Європою, а один із розділів має назву: «Українці, конечно, не русские, но еще меньше — европейцы». Автор, розмірковуючи про місце України у світі, що глобалізується «завдяки США та їхнім союзникам», і жалкуючи про втрачену на сьогодні можливість євразійської інтеграції України, все ж переконаний, що «в майбутньому Україна безсумнівно повернеться в природне для неї східнослов'янське середовище. Коли загроза втрати українцями православної цивілізаційної ідентичності стане реальністю, знайдуться сили, які зупинять цей процес. Про це можна говорити з певною долею впевненості на основі прикладів нашої ж історії. Україна вже була у Європі. І не одне століття. Але, не витримавши цивілізаційних об'ємів своїх католицьких сусідів, втекла від них і повернулася в східнослов'янську православну сім'ю. І хто сказав, що в майбутньому Україна не зможе народити державного діяча масштабу Богдана Хмельницького?»¹². А інший вітчизняний історик і журналіст Д. Яневський, своєю чергою, переконаний, що «априорне твердження про те, що Україна була і є інтегральною частиною Європи, є очевидним абсурдом...», але водночас наголошує, що «сучасна держава Україна — це... складова невід'ємна частина єдиної колись «двоєдиної держави трьох народів» — Речі Посполитої, яка від XVI ст. була федерацією Великого князівства Литовського та Королівства Польського», і закликає Україну до «суттєвої корекції зовнішньополітичного курсу в напрямі відновлення політичного, економічного, інтелектуального, технологічного, правового простору рідних сестер — Польщі, Литви, України та майбутньої Білорусі, розділених на століття давно і безнадійно померлими імперіями»¹³.

Як бачимо, цивілізаційна приналежність України, її зовнішньополітична ідентичність залишаються предметом абстрактних дискусій і політиків, і науковців і водночас — найширших спекуляцій у сфері формування масової свідомості. На сьогодні цивілізаційна невизначеність, притаманна Україні, приховує в собі альтернативи, пов'язані з різними геополітичними орієнтаціями, різними варіантами вирішення питання про місце та роль країни в системі міжнародних відносин і, природно, з різними зовнішньополітичними пріоритетами. На думку дослідників, можна говорити принаймні про три такі ментально-концептуальні зовнішньополітичні орієнтири — європейський, євразійський і національно-орієнтований, протистояння між прихильниками яких особливо загострилося після президентських виборів в Україні 2004 р.¹⁴ За цих обставин європейський напрям зовнішньої політики України виглядає як «компромісний», але після Помаранчевої революції, яка вкотре довела, що Україна ментально належить до Європи, він перетворився на

реальну політику, що відповідає базовим національним інтересам і побажанням більшості українських громадян. У сучасному українському контексті питання підтвердження власної європейської ідентичності безпосередньо пов'язані з проблемами реалізації європейського напрямку зовнішньої політики України, зокрема її інтеграції до Європейського Союзу, з яким Україна має сьогодні спільний кордон протяжністю в 1400 км.

Під європейським напрямом зовнішньої політики України мається на увазі встановлення й поглиблення якнайширших двосторонніх зв'язків із країнами Європи, активна участь у виробленні загальноєвропейської архітектури безпеки, співробітництво з європейськими структурами й інституціями з метою інтеграції до них. Реалізація євроінтеграційного курсу України ставить перед керівниками держави, зовнішньополітичним відомством та іншими державними органами влади, а також українським суспільством, громадськими організаціями низку складних проблем і важливих завдань. Зокрема, реалією є те, що в силу політичних, економічних та психологічних обставин європейський шлях України виявився складною і звивистою дорогою, дорогою політичного маневрування між Заходом і Сходом. Завдання української зовнішньої політики полягає в тому, щоб це маневрування не переросло у невизначеність, розпорошення й нівелювання зовнішньополітичних цінностей та зусиль нашої держави. Українському політикуму загалом необхідно також усвідомлювати, що наш шлях до Європи — це шлях народу, який щойно подолав свою багатовікову бездержавність, і у зв'язку з цим будь-які обмеження нашого суверенітету є для нас вкрай болісними, а то й неприйнятними.

Утім, незважаючи на цю цивілізаційну невизначеність й аксіологічні суперечки та схоластичну плутанину у твердженнях або навіть переконаність у тому, що в Україні немає ніякої євроінтеграційної перспективи, і в безальтернативності євразійського майбутнього України окремих верств українського суспільства й представників т. зв. вітчизняної еліти, пріоритетність європейського напрямку зовнішньої політики України була задекларована ще на початку розпаду СРСР і суверенізації союзних республік. Уже в «Декларації про державний суверенітет України», схваленій Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р., проголошуючи «незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах», було заявлено про безпосередню участь України в загальноєвропейському процесі та європейських структурах¹⁵. А через 10 днів після схвалення Декларації, 27 липня 1990 р., при затвердженні Верховною Радою на посаду міністра закордонних справ Української РСР А. Зленко виклав концепцію діяльності міністерства в нових умовах та її пріоритетні напрями. «З урахуванням політичних, економічних і гуманітарних інтересів, зв'язків, що

історично склалися, першорядне значення для України набуває європейський напрям зовнішньої політики, приєднання до загальноєвропейського процесу, оскільки Україна практично вилучена з регіональної багатосторонньої співпраці в Європі, — наголошував А. Зленко. — Ми не вимагаємо для себе чогось надзвичайного. Україна, як з політичної, так і з міжнародної точки зору, має всі підстави для постановки питання про безпосередню участь у європейському процесі»¹⁶. І вже в постанові Верховної Ради УРСР від 25 грудня 1990 р. «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин» Уряду було доручено спрямувати зусилля на забезпечення безпосередньої участі Української РСР у загальноєвропейському процесі та європейських структурах¹⁷. Після проголошення незалежності України і проведення національного референдуму надійшла реакція Європи: 2 грудня 1991 р. з'явилась Декларація ЄС щодо України, де було відзначено демократичний характер Всеукраїнського референдуму та пролунав заклик до України підтримувати з ЄС відкритий і конструктивний діалог, спрямований на забезпечення виконання всіх колишніх зобов'язань СРСР.

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ/ОБСЄ) — перша з європейських структур, учасницею якої 30 січня 1992 р. стала Україна, яка 26 лютого того ж року підписала Гельсінський Заключний акт НБСЄ 1975 р. і цим підтвердила відданість принципам цієї організації, головною метою якої є підтримання й зміцнення міжнародного миру та безпеки, дотримання прав людини й розвиток співробітництва між народами. А 14 липня 1992 р. Україна заявила про своє бажання приєднатися до найстарішої загальноєвропейської політичної установи — Ради Європи, створеної у травні 1949 р. для досягнення більшої згуртованості її членів у справі захисту та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, 16 вересня того ж року отримала статус «спеціально запрошеного гостя» в ПАРЄ, а 9 листопада 1995 р. набула офіційного статусу повноправного члена РЄ.

Отже, ще на початку 1990-х років європейський напрям зовнішньої політики України був визначений як головний і концептуально та організаційно орієнтований на однаково важливі та комплементарні складові: розвиток двосторонніх міждержавних відносин з європейськими країнами та розширення участі у європейському регіональному співробітництві. Саме так вони визначалися у схвалених Верховною Радою України 2 липня 1993 р. «Основних напрямках зовнішньої політики України» — концептуальному документі зовнішньополітичного характеру, де також наголошувалося, що «перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах, а також інших західноєвропейських або загальноєвропейських структурах за умови, що

це не шкодитиме її національним інтересам. З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом — до повного її членства у цій організації»¹⁸.

Важливо наголосити, що пріоритет європейського напрямку зовнішньої політики зумовлений не лише історичним розвитком українського народу в самому центрі Європи як невід'ємної складової загальноєвропейського цивілізаційного процесу, але він з перших років незалежності України був необхідною умовою досягнення стабільності її міжнародного становища та розвитку збалансованих зовнішніх зв'язків. «Європейський вибір» для України був і залишається магістральним шляхом розв'язання внутрішніх і зовнішньополітичних економічних і соціокультурних проблем, утвердження у світі як незалежної, потужної, авторитетної і конкурентоспроможної держави. Про незмінність європейського вибору України, стратегічний характер її відносин із Європейським Союзом заявляли всі президенти України в посланнях до Верховної Ради, на різних міжнародних форумах і дво- та багатосторонніх зустрічах на найвищому рівні. А в Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. окремо зафіксовано «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі»¹⁹. Інша справа — реальна практика реалізації європейського вибору України, адже впродовж 25 років нашої незалежності часто європейська інтеграція залишалася в нас поняттям декларативним, використовувалася як інструмент у політичній боротьбі і не була усвідомленим стратегічним пріоритетом. Попри декларації про геополітичну значимість орієнтації на європейські держави й структури, Україна протягом тривалого часу не мала життєздатної стратегії європейської інтеграції як на основі двосторонніх зв'язків, так й інституційної.

Щодо розвитку двосторонніх міждержавних відносин з європейськими країнами, який домінував у зовнішній політиці України в перші роки незалежності, то слід наголосити, що Україну й українців з багатьма державами й народами Європи об'єднують тісні історичні, економічні, культурні зв'язки. Мабуть не випадково серед 68 держав світу, що визнали незалежну Україну вже впродовж першого місяця після Всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р., майже половина — 31 держава — були європейськими, в тому числі всі держави «Великої сімки». Тому цілком природно, що визначальною рисою зовнішньої політики України щодо цих держав було встановлення з ними відносин політичного і військового партнерства, розвиток взаємовигідного економічного

співробітництва, відновлення давніх і широких культурних, наукових, духовних зв'язків із європейською цивілізацією. Зокрема, особливим пріоритетом у сфері двосторонніх відносин України було визначено активний розвиток всебічної співпраці з прикордонними державами Центрально-Східної Європи — найближчим зовнішнім середовищем, від взаємодії з яким безпосередньо залежать мир і стабільність по всій периферії кордонів України, її нормальний внутрішній розвиток, безперешкодне і широке спілкування із зовнішнім світом. До того ж, із країнами цього європейського регіону Україну пов'язують не лише життєво важливі геостратегічні, політичні, економічні, культурні інтереси, а й наявність у них досить чисельної громади етнічних українців. При цьому першочерговим завданням у цій сфері було укладання повномасштабних договорів про добросусідство і співробітництво з усіма прикордонними державами «з метою остаточного підтвердження існуючих державних кордонів, створення атмосфери взаємної довіри і поваги, розбудови дружніх і взаємовигідних партнерських відносин в усіх галузях»²⁰.

Початок цьому, не завжди простому, переговорному процесу із сусідніми державами було покладено вже 6 грудня 1991 р. підписанням першого такого принципово важливого політичного документа — Договору про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою, а завершився він 2 червня 1997 р. укладенням Договору про відносини добросусідства і співробітництва між Україною та Румунією. Окрім того, інтенсивно розвивався процес становлення, розширення й вдосконалення правових підвалин двосторонньої міждержавної співпраці: вже до 5-ої річниці незалежності Україна підписала понад 1500 двосторонніх договорів й угод із зарубіжними країнами. Наприклад, сформована впродовж 1991–2009 рр. договірно-правова база українсько-угорського співробітництва складалася з 75 міжнародних документів різного статусу — від міждержавних до міжвідомчих, які охоплювали весь діапазон співпраці в політичній, економічній, соціальній, військовій та гуманітарній сферах. Конструктивне співробітництво з країнами Центральної та Південно-Східної Європи є важливим для України і в контексті використання їхнього позитивного досвіду європейської інтеграції. Саме ці країни успішно подолали наслідки економічних, енергетичних, фінансових криз, здійснили структурні реформи в економіці, мають вагомі успіхи в реформуванні науки й освіти, політичної та соціальної систем. Долаючи залишки тоталітаризму та адміністративно-командної економіки, вони здійснили комплекс демократичних і ринкових перетворень, які утверджують європейський характер і якість життя народів, досить швидко повноцінно інтегрувалися до європейських

та євроатлантичних структур і можуть слугувати взірцем відповідних реформ в Україні.

Непросто розбудовувалися відносини України із провідними державами Західної Європи, які на початку 1990-х років не сприймали Україну як повністю незалежну державу та розглядали її переважно через призму російських інтересів. Лише з другої половини 90-х рр. ХХ ст. співпраця між ними та Україною активізувалася і не в останню чергу через розв'язання двох основних проблем, які домінували у відносинах із Заходом, і зокрема, західноєвропейськими державами: відмова України від ядерної зброї і визнання її незалежності й територіальної цілісності з наданням відповідних гарантій безпеки. «Доля третього у світі за потужністю арсеналу ядерної зброї з моменту проголошення нашої незалежності і приблизно до середини 1996 року, — наголошував у зв'язку з цим у своїх спогадах А. Зленко, — залишалася пріоритетним питанням практично у всіх контактах України із західними партнерами... Не буде перебільшенням сказати, що ця проблема була і в епіцентрі міжнародної політики»²¹. Підписання в січні 1994 р. Тристоронньої заяви президентів України, США та Росії про вивезення радянської ядерної зброї дало можливість Україні уникнути міжнародної ізоляції, здобути морально-дипломатичну перемогу та гарантії безпеки відповідно до Будапештського меморандуму від 5 грудня 1994 р., котрі мали, щоправда, лише політичний характер. До того ж, на той час провідні західноєвропейські держави вже почали усвідомлювати роль України як важливого геополітичного чинника загальноєвропейської безпеки й нового ринку збуту та можливого вигідного економічного партнера. А для України, з урахуванням того, що переважна більшість держав Європи є членами ЄС і НАТО або тісно співпрацюють з цими організаціями, активізація двосторонніх відносин з ними має за головну мету практичну реалізацію стратегічного євроінтеграційного зовнішньополітичного курсу, а також вихід на новий рівень двостороннього політичного та економічного співробітництва задля забезпечення підтримки демократичних реформ в українському суспільстві, збереження регіональної стабільності, створення сприятливих умов для іноземних інвесторів.

Слід зазначити, що в системі двосторонніх відносин України значну роль відігравало т. зв. «стратегічне партнерство» — особливий, більш високий за якістю взаємодії тип міждержавних взаємин, що передбачає реалізацію спільних стратегічних завдань, інтересів та цілей держав-партнерів шляхом поєднання зусиль у визначених сферах, демонстрації взаємної зовнішньополітичної підтримки, у тому числі на рівні міжнародних організацій, узгодження позицій у випадку настання кризових ситуацій, конфліктів на регіональному й глобальному рівнях. Утім

упродовж усіх років незалежності відбувалося постійне уточнення його практики: то мало місце надмірне розширення кола наших «стратегічних партнерів», кількість яких сягала 30 держав, то їх залишалося 3–5, що було обумовлено як внутрішньополітичними, так і зовнішніми чинниками, але насамперед свідчило про стрімкий динамізм і непередбачуваність сучасних міжнародних відносин, значне ускладнення системи міжнародних зв'язків та змінність зовнішньополітичних пріоритетів окремих держав світу, в т. ч. й України. Однак найменування стратегічним партнерством взаємин із сусідніми та іншими державами, на думку експертів-міжнародників, у більшості випадків було безпідставним та передчасним і зумовлювалося насамперед прагненням вітчизняної дипломатії якомога швидше утвердити Україну як повноправного й впливового суб'єкта світового співтовариства.

Загалом, співпраця України з європейськими державам, незважаючи на існуючі проблеми двосторонніх міждержавних відносин, дозволяє здійснювати т. зв. «м'яке входження» України до європейських інтеграційних процесів.

Щодо побудови фундаменту партнерства з Європейським Союзом, то його важливою передумовою слід вважати першу Угоду про торговельне та економічне співробітництво між ЄС і СРСР від 18 грудня 1989 р., договірні рамки якої у галузі економічної співпраці застосовувалися Україною до набрання чинності Угоди про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами в 1998 р. У серпні 1991 р. було укладено також Протокол про технічну, юридичну та адміністративну допомогу в рамках програми технічного сприяння Європейського Союзу СРСР (програма ТАСІС), яка продовжувала діяти щодо всіх незалежних держав, що утворилися на території СРСР після його розпаду. А загалом, у хронології безпосередніх відносин України і ЄС можна виділити принаймні 5 етапів:

- 1991–1994 рр. — період ініціативно-динамічних зовнішньополітичних зусиль з боку України щодо налагодження співробітництва з Європейським Союзом і байдужості та нейтральної пасивності з боку ЄС;

- 1995–1998 рр. — т. зв. «інерційний період», але із започаткуванням постійного партнерського діалогу між Україною і ЄС;

- 1999–2004 рр. — т. зв. «смутий час», коли, з одного боку, Президентом України Л. Кучмою були зроблені організаційно-законодавчі кроки щодо визначення євроінтеграційного стратегічного зовнішньополітичного курсу, а з іншого — посилилась залежність (переважно негативна) зовнішньої політики України від серйозних внутрішньополітичних випробувань (корупція, тіньова економіка,

придушення свободи слова тощо), що викликало розчарування з боку західних партнерів;

- 2005–2013 рр. — т. зв. «переговорний період», який, незважаючи на насиченість подіями у відносинах України з Європейським Союзом, можна назвати «часом нереалізованих можливостей», адже наближення нашої держави до ЄС переважно тільки декларувалося й імітувалося, а реальних результатів практично не було;

- від 2014 р. — сучасний період, пов'язаний із підписанням, ратифікацією й реалізацією Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом в умовах воєнного протистояння на сході України й кризи української державності та системної кризи й початку реформування самого ЄС.

А щодо хронології знакових подій у взаємовідносинах України і ЄС, які визначають перспективу членства нашої країни у Євросоюзі, то серед них слід відзначити наступні.

2 березня 1992 р. Рада ЄС запропонувала укласти угоди про партнерство і співробітництво з усіма республіками пострадянського простору, за винятком країн Балтії. Україна стала першою країною СНД, стосовно якої було вироблено Стратегію відносин ЄС у квітні 1994 р.

14 вересня 1992 р. у Брюсселі відбулася перша зустріч Україна-ЄС на найвищому рівні між Президентом України Л. Кравчуком та Головою Комісії Європейських Співтовариств Ж. Делором, який, зокрема, наголосив, що ЄС буде співпрацювати з Україною, якщо вона підтвердить свій без'ядерний статус.

Від початку 1993 р. Україну включено в систему загальних преференцій, завдяки чому більшість українських товарів отримала безмитний доступ на ринок ЄС або для них встановлювалося мінімальне мито.

У жовтні 1993 р. у Києві відкрито Представництво Комісії Європейських Співтовариств, а в липні 1995 р. у Брюсселі — Представництво України при ЄС.

14 червня 1994 р. Україна першою серед пострадянських країн підписала Угоду про партнерство і співробітництво з Європейськими Співтовариствами (УПС), яка заклала правові основи для інтеграції України до європейських структур. Щоправда, УПС, розрахована на 10 років, не передбачала євроінтеграційних перспектив у вигляді членства України в ЄС. Переговори щодо укладення УПС (тоді ще з 12 країнами-членами ЄС) тривали з 23 березня 1993 р., Україна ратифікувала УПС 10 листопада 1994 р., і вона набула чинності 1 березня 1998 р. після її ратифікації усіма 15 тодішніми членами ЄС (першою ратифікувала Велика Британія, останньою — Португалія), а торговельні положення

УПС почали діяти з 1 червня 1995 р. на основі відповідної Тимчасової угоди.

У 1994 р. розпочалися регулярні зустрічі-консультації міністрів закордонних справ України і Трійки ЄС (країни колишнього, нинішнього і наступного головуєчого). І вже в липні 1995 р. під час виступу в Німецькому товаристві зовнішньої політики Президент України Л. Кучма наголосив: «Одним зі стратегічних пріоритетів зовнішньополітичного курсу України є європейський напрям, під яким ми розуміємо свою активну участь як у виробленні майбутньої загальноєвропейської архітектури, так і активне співробітництво з діючими європейськими структурами — ОБСЄ, НАТО, ЄС, ЗЄС»²².

У листопаді 1995 р. Україна набула членства в Раді Європи, а вже в січні 1996 р. Президентом України Л. Кучмою в його першому виступі на засіданні РЄ було вперше проголошено про бажання України стати повноправним членом Європейського Союзу.

У червні 1996 р. ЄС визнав за Україною статус країни з перехідною економікою.

Важливу роль у процесі зближення України з ЄС відіграють консультації на найвищому політичному рівні — саміти Україна-ЄС, результати яких можна розглядати як індикатор рівня взаємовідносин між ними, тому зупинимося на них дещо конкретніше. Отже, перший саміт Україна-ЄС відбувся 5 вересня 1997 р. у Києві. Президент України Л. Кучма, голова Європейської комісії Ж. Сантер і прем'єр-міністр Люксембургу, країни-головуючої в ЄС, Ж.-К. Юнкер обговорили процес виконання УПС. Євросоюз вітав укладення базових договорів України з РФ та Румунією 1997 р., що було розцінено українським керівництвом як заохочення до активних дій у напрямку євроінтеграції.

Уже 8 червня 1998 р. на першому засіданні передбаченої УПС Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС українською стороною було офіційно заявлено про бажання України набути асоційованого членства в ЄС, а 11 червня того ж року Указом Президента України затверджено «Стратегію інтеграції України до ЄС», яка складалася з 140 розділів і визначала основні напрями роботи органів виконавчої влади з метою отримання Україною 2007 р. статусу асоційованого члена Європейського Союзу, що визначалось «головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі». Тобто цей документ можна розглядати як офіційне проголошення й закріплення євроінтеграційного курсу України. Тоді на хвилі українського європейського романтизму здавалось, що Україна не набагато відстане від відмінників-абітурієнтів з інших країн Центральної Європи в просуванні до асоційованого та повноправного членства в ЄС (країни Вишеградської групи йшли від угод

про партнерство і співпрацю з ЄС до асоціації 3-5 років, а від асоціації до членства — 10 років).

Тому вже на другому саміті Україна-ЄС у Відні в жовтні 1998 р. українська сторона запропонувала розпочати переговори про надання Україні статусу асоційованого члена. Це змусило ЄС погодитися на розробку перспективної стратегії відносин з Україною. Проте під час третього саміту Україна-ЄС 22 липня 1999 р. цей документ так і не був презентований, і лише 10 грудня 1999 р. на Гельсінській сесії Ради Європейського Союзу схвалено Спільну стратегію ЄС щодо України, пріоритетами якої були: допомога в реформах, стимулювання демократії, зміцнення правової держави, інтеграція України у європейський соціально-економічний простір, співпраця в питаннях безпеки, зміцнення громадянських інститутів, розвиток регіонального і транскордонного співробітництва, пошук спільних рішень щодо загальних викликів у Європі тощо. У відповідь Україна активізувала свої євроінтеграційні зусилля. 14 квітня 2000 р. Указом Президента України була затверджена детальна Програма інтеграції України до ЄС, відповідно до якої український уряд почав розробляти щорічні Плани дій щодо її реалізації, а діяльність усіх органів виконавчої влади мала будуватись і розглядатись кризь призму європейської інтеграції.

Тоді здавалося, що настав час прагматичної європейської політики України в процесі наближення до Копенгагенських критеріїв членства в ЄС 1993 р. Це підтвердив і виступ Президента України на нараді українських послів у державах Європи 26–27 серпня 2000 р., де Л. Кучма об'єктивно оцінив стан євроінтеграційних справ України: «Намагання перестрибувати через етапи цього процесу виявилися контрпродуктивними і викликають зовсім протилежну реакцію, ніж ту, на яку ми розраховуємо. Інакше з такими підходами і не може бути. Так, вступ до Євросоюзу був і залишається нашою метою, але разом з тим пора вже й збагнути, що двері цієї організації не відчиняться перед Україною тільки від того, що ми без кінця повторюватимемо слово “інтеграція”»²³. Не випадковим було й те, що саме напередодні четвертого саміту Україна-ЄС, який відбувся в Парижі 15 вересня 2000 р., Президент Л. Кучма своїм указом створив й очолив Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Стартували й інші позитивні зрушення в цьому напрямі. Наприклад, вперше на державному рівні в Україні розпочалася робота зі створення позитивного інформаційного поля навколо цього питання, аби кожний громадянин України відчув реальну вигоду від співробітництва з ЄС загалом та з кожною із країн-членів окремо. Була прийнята Державна програма інформування громадськості з питань європейської інтеграції

України. І вже наприкінці 2000 р. соціологічне опитування Центру соціальних і маркетингових досліджень засвідчило, що на запитання «Чи потрібно Україні вступати до ЄС?» «так» відповіли 57%, «ні» — 14%, а третина опитаних не визначилась. У квітні 2002 р. указом Президента була створена Державна рада з питань євроатлантичної та європейської інтеграції України, а 18 червня 2002 р. Л. Кучма виступив у новообраній, проєвропейсько орієнтованій Верховній Раді України з Посланням «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки», в якому були визначені практичні кроки в напрямі європейської інтеграції для створення необхідних передумов з метою набуття повноправного членства в ЄС. Проте через різні обставини всі терміни інтегрування в процесі новітнього українського державотворення значно змінювалися (наприклад, членство у Світовій організації торгівлі передбачалось у 2003, а сталося це лише в травні 2008 р.).

20 червня 2002 р. Верховна Рада України прийняла Звернення до парламентів, урядів та громадськості держав-членів Європейського Союзу, в якому закликала їх підтримати курс нашої держави на європейську інтеграцію шляхом виведення взаємин із Україною на новий рівень розвитку. З подібним посланням до глав держав і урядів держав-членів ЄС звернувся 17 вересня того ж року Президент України Л. Кучма, а 20 листопада 2002 р. ВРУ провела парламентські слухання «Про взаємовідносини та співробітництво України з Європейським Союзом» і невдовзі — «круглий стіл» на тему «Проблеми адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу», учасники якого, щоправда, дійшли висновку, що «сутєвих зрушень у напрямі реалізації Україною двосторонніх домовленостей з ЄС так і не відбулося»²⁴.

Звичайно, Євросоюз не міг не реагувати на таку активність України у євроінтеграційному напрямі. 12 березня 2003 р. представник Єврокомісії в Україні Н. Жюстен оприлюднив нову Спільну стратегію ЄС щодо України, так звану Стратегію «спеціального сусідства», що передбачала відповіді на запитання: «До яких методів вдатись, аби наблизити Україну до ЄС?». Реакцією на запропонований формат взаємовідносин стала заява Президента України Л. Кучми від 19 травня 2003 р. про те, що Україна довела обґрунтованість своєї заявки на членство в ЄС і розраховує на те, що на наступному саміті Україна-ЄС питання про асоційоване членство України може бути переведене в практичну площину. Через декілька днів, нібито на підтвердження цієї заяви, вперше спочатку в Києві, а потім і в інших містах України відзначався День Європи. До громадян України звернувся Президент, який у черговий раз наголосив на безальтернативності залучення України до процесу європейської інтеграції,

але із жалем змушений був констатувати, що натомість поки що Україна має в ЄС статус «конструктивної невизначеності». Одразу ж надійшов лист від Голови Єврокомісії Р. Проді про готовність ЄС до активного діалогу.

На сьомому саміті Україна-ЄС, що відбувся у жовтні 2003 р. в Ялті, Євросоюз запропонував Україні свій План дій, розрахований на 3–5 років, в якому містилися переважно вимоги до України і знову не передбачалося очікуваного надання їй статусу асоційованого членства в ЄС у разі його виконання. Це викликало насторожену реакцію офіційного Києва, тим більше, що це був час гострої політичної боротьби в Україні напередодні президентських виборів. Національно-демократична українська опозиція (зокрема «Наша Україна» В. Ющенко) намагалася налагодити контакти з лідерами посткомуністичних європейських країн — Литви, Польщі та ін.: йшлося про створення українсько-польсько-литовської Парламентської Асамблеї, тощо. Втім влада пристала до проекту т. зв Єдиного економічного простору, ініційованого Росією, що ще більше загостило політичну ситуацію в Україні, чому сприяла і заява Л. Кучми на сторінках книги «Україна — не Росія» про те, що «Україна йде в Європу разом з Росією»²⁵.

Після вступу до Європейського Союзу 1 травня 2004 р. 10 нових країн-членів там сформувався проукраїнське лобі в складі насамперед Польщі й країн Балтії, але загалом взаємини між Україною та ЄС ще більше ускладнилися після чергового, восьмого саміту Україна-ЄС у липні 2004 р., що пояснювалося початком бурхливої президентської кампанії в Україні. Однак для цього були й більш глибокі причини.

Багаторічна профанація європейського вибору українською владою, що продовжувала проводити т. зв. багатовекторну, а по суті двовекторну, зовнішню політику (Росія-ЄС), мала своїм результатом не тільки втрату дорогоцінного часу, а й серйозне погіршення умов повернення до Європи. По-перше, сталася часткова дискредитація європейської ідеї та демократичних цінностей, накопичився європесимізм, розчарування результатами співпраці із західними партнерами та Євросоюзом загалом. Наприклад, дані соціологічних опитувань 2003 р. щодо зовнішньополітичної орієнтації українських громадян свідчили, що за вступ України до ЄС висловлювались позитивно лише 47% опитаних. Мабуть не випадковими були заява Президента Л. Кучми від 15 червня 2004 р. про те, що на цьому етапі Україна не готова вступити до НАТО і перебуває на такій самій відстані від нього, як від Євросоюзу, і вилучення ним у липні того ж року із Закону України «Про національну безпеку України» 2003 р. положення про членство України в НАТО й інтеграцію до ЄС як стратегічних цілей держави.

Отже, як справедливо відзначали експерти, «в останні роки правління Кучми політична ситуація в Україні не виглядала спрямованою на виконання задекларованих заяв і введення євростандартів. Цілком логічним і зрозумілим було небажання ЄС посилювати відносини з державою, де владну вертикаль пронизує корупція, де економіка країни працювала на окремі клани, а свободу слова всіляко придушували». Водночас не менш слушною є думка про те, що «у тому, що до подій помаранчевої революції нашу державу фактично ігнорували країни ЄС, — провина не лише внутрішньої та зовнішньої політики України, невиконання нею копенгагенських критеріїв. Зворотна сторона медалі — це політика провідних держав ЄС щодо України. Йдеться насамперед про політику Франції та Німеччини». Експерти німецького та французького міністерств закордонних справ, наприклад, вже тоді дійшли висновку, що Україна ніколи не буде прийнятою до ЄС, оскільки це призводило до ізоляції... Росії. Власне проросійськість західної політики, на думку багатьох фахівців-міжнародників, є основною причиною того, що Європа не зацікавлена у прийнятті України в члени ЄС. А причина на поверхні: 50% російського експорту нафти й газу призначені саме для Європейського Союзу, зокрема для країн ЄС це 15% відсотків спожитих ними енергоносіїв, а для Німеччини — понад 40%²⁶.

Надії на покращення відносин України з Євросоюзом з'явилися після президентських виборів 2004 р. і перемоги представника опозиційних сил В. Ющенка, яку вітали європейські лідери. У своєму Зверненні до Верховної Ради України новообраний Президент визначив приєднання до ЄС головним стратегічним завданням України. У його численних публічних виступах 2005 р. наводились аргументи на користь саме європейської орієнтації України: «Вступ України до Євросоюзу — це подолання поділів Європи, це нова потужність нової цивілізації»²⁷; «Ми не просто бачимо своє майбутнє в Об'єднаній Європі. Успіх України здатен відкрити нові горизонти для всього нашого континенту. Вірю, що вже скоро без України не можна буде уявити ні нового обличчя Європи, ні її кордонів, ні ролі у сьогоднішньому світі»²⁸.

На тлі європейської ейфорії, яка панувала в українському суспільстві після Помаранчевої революції, а також позитивного ставлення більшості європейців до європерспектив України, а отже — визнання ними європейської ідентичності українців, що засвідчили результати опитування громадської думки в семи провідних країнах ЄС на початку 2005 р.²⁹, 21 лютого 2005 р. Президент України В. Ющенко підписав у Брюсселі «План дій Україна — Європейський Союз», розрахований на 2005–2008 рр. (згодом продовжений на 2009 р.), а 25 лютого ЄС затвердив для України статус «Спеціального сусідства». Нова програма передбачала

інтенсифікацію діалогу з питань економічної, політичної, енергетичної, освітньої і культурної співпраці та була розрахована на 3 роки. Залежно від результату трансформації економічних і соціально-політичних структур в Україні ЄС мав визначитися із подальшою стратегією відносин. Кінцевою політичною метою Плану дій мало стати укладення нової угоди про політичну асоціацію та економічну інтеграцію (ЗВТ) з ЄС, яка повинна була замінити чинну УПС після 2008 р. Не випадково саме в цей час в українському уряді Ю. Тимошенко вперше з'явилася посада віцепрем'єр-міністра з питань євроінтеграції. 22 квітня 2005 р. уряд України затвердив «Заходи щодо виконання у 2005 році Плану дій Україна-ЄС», 1 вересня скасував візовий режим для громадян ЄС, а в листопаді 2005 р. розпочався вирішальний етап переговорів про реадмісію (повернення нелегальних мігрантів) та спрощення візового режиму для окремих категорій громадян України.

1 грудня 2005 р. на дев'ятому саміті Україна-ЄС у Києві було оголошено про політичне рішення визнати Україну країною з ринковою економікою, а десятий саміт у Гельсінкі 27 жовтня 2006 р. констатував значний прогрес, досягнутий Україною у виконанні Плану дій. Одинадцятий саміт Україна-ЄС, який відбувся у вересні 2007 р. у Києві, підтвердив двосторонній інтерес до створення зони вільної торгівлі між Україною та Євросоюзом й укладення нової посиленої угоди про політичну асоціацію та економічну інтеграцію, перший раунд переговорів щодо якої відбувся 5 березня 2007 р.

Проте вже наступний, дванадцятий саміт Україна-ЄС, що мав відбутися 9 вересня 2008 р. у Парижі, був безцеремонно перенесений до невеликого французького міста Евіан, куди Президент Франції Н. Саркозі — країни-головуючої в ЄС — прилетів із Москви, де вів перемовини з керівництвом РФ щодо російсько-грузинської війни. ЗМІ оцінили цей саміт для України, де загострилася політична боротьба, як провал щодо її намірів здобути статус асоційованого члена ЄС.

Загалом, говорячи про цей період, експерти цілком слушно зазначають, що європейська еліта не спромоглася адекватно оцінити можливості нової ситуації, створеної Помаранчевою революцією. Політичні лідери й бюрократія Євросоюзу діяли за стандартною схемою, так, нібито в Україні нічого не відбувалося, хоча момент потребував зовсім іншої динаміки, зокрема значно потужніших сигналів Україні щодо перспектив членства в ЄС. Європейський Союз, керівництво якого аплодувало Помаранчевій революції та її лідерам, продовжував дотримуватися щодо України політики стримування і фактично ігнорував заклики Києва заявити про наближення перспектив європейської інтеграції України. Замість цього нам, європейській країні, запропонували «Європейську

політику сусідства» (ЄПС), тобто формат відносин того ж рівня, на якому перебувають середземноморські сусіди Європи у Північній Африці й на Близькому Сході, що багатьма фахівцями розглядалося як намір створити альтернативу статті 49 консолідованого Договору ЄС, яка надає всім європейським державам право на звернення із заявою про членство в ЄС. Не набагато краще виглядала і запропонована нам Євросоюзом у 2009 р. програма «Східного партнерства» — оновлена версія ЄПС, де також була відсутня перспектива членства України в ЄС.

Нагадаємо, що в грудні 2008 р. Європейська Рада дала принципову згоду розпочати ініційований Польщею та Швецією проект під назвою «Східне партнерство», спрямований на поліпшення відносин з ЄС шести країн колишнього СРСР — Азербайджану, Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови та України. 20 березня 2009 р. лідери країн ЄС затвердили політику «Східного партнерства», виділивши на реалізацію цієї програми на 2009–2013 рр. (5 років) 600 млн. євро. 7 травня 2009 р. у Празі відбувся інавгураційний саміт «Східного партнерства» за участю керівників держав-членів ЄС і країн-партнерів. Ця компромісна на той час ініціатива (проти якої різко виступала Росія), у разі успішного проведення реформ, все ж давала можливість Україні стати регіональним лідером у рамках «Східного партнерства» щодо наближення до стандартів ЄС. Проте через 5 років, як відомо, результати Вільнюського саміту ЄС «Східне партнерство» 28–29 листопада 2013 р. фактично спростували ці надії. Адже на ньому Молдова й Грузія наздогнали Україну і парафували свої угоди про асоціацію з ЄС, а перша отримала також право на безвізовий режим з ЄС. А щодо загальної оцінки політики «Східного партнерства», то важко не погодитися із заявою в січні 2016 р. новопризначеного міністра закордонних справ Польщі В. Вашиковського про те, що вона завершилася катастрофою, адже створювала в країнах-учасницях ілюзію, натомість не давала їм перспективу членства у Євросоюзі, і тому ця міфічна політика була фактично відкинута.

Наступні саміти Україна-ЄС, зокрема чотирнадцятий, що відбувся 22 листопада 2010 р. у Брюсселі, і п'ятнадцятий (грудень 2011 р., Київ), теж можна оцінити як безрезультатні щодо реалізації євроінтеграційного курсу нашої держави. І це пояснюється не в останню чергу тим, що підписані 21 квітня 2010 р. новообраним Президентом України В. Януковичем т. зв. «Харківські угоди» щодо продовження терміну перебування Чорноморського флоту РФ на території нашої держави фактично розвернули Україну від ЄС назад в обійми Росії.

А шістнадцятий саміт Україна-ЄС у 2012 р. взагалі не відбувся: Брюссель після парламентських виборів в Україні не знайшов часу для його проведення (відбувся суто формально лише в березні 2013 р.), хоча, наприклад, з Росією у 2012 р. було проведено два саміти. І все ж,

головним питанням у відносинах України з ЄС у цей період була підготовка Угоди про асоціацію.

Різні аспекти підготовки, підписання, ратифікації, змісту й реалізації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом вже стали і ще стануть предметами глибокого наукового аналізу. Тому нагадаємо лише основні етапи підготовки угоди, що супроводжувалися запеклою політичною боротьбою між Україною та Євросоюзом, з одного боку, й Росією, з іншого, за її підписання. У трагічності процесу підготовки до підписання цього документу яскраво проявилася, зокрема, єдність внутрішньої і зовнішньої політики України.

Отже, переговори про підготовку тексту Угоди про асоціацію розпочалися 5 березня 2007 р. 22 липня 2008 р. за пропозицією Франції було визначено саме цю назву майбутньої угоди. Протягом 2007–2012 рр. проведено 21 раунд переговорів щодо підготовки Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у рамках 3 робочих груп: з політичного діалогу, зовнішньої і безпекової політики, з юстиції, свободи та безпеки, з економічних, секторальних питань та розвитку людського потенціалу. Також відбулося 18 раундів переговорів щодо умов створення зони вільної торгівлі. Тобто, загалом понад шість років над Угодою працювали команди шести міністрів закордонних справ України (Б. Тарасюка, В. Огриска, А. Яценюка, П. Порошенка, К. Грищенко і Л. Кожари). 30 березня 2012 р. повний текст Угоди про асоціацію було парафровано сторонами, перекладено 24-ма мовами країн-членів ЄС. Текст угоди українською мовою опубліковано 20 червня 2013 р. на сайті Комітету з європейської інтеграції Верховної Ради України. Офіційне підписання Угоди про асоціацію було заплановано на 28 листопада 2013 р. у Вільнюсі.

Слід зазначити, що змістовно Угода про асоціацію з Україною відрізняється від угод про асоціацію, які Європейський Союз на початку 1990-х рр. підписував із державами Центральної Європи, та угод про стабілізацію й асоціацію другої половини 2000-х рр. з балканськими країнами, які готувалися до вступу в ЄС, або з країнами Близького Сходу, Північної Африки та Латинської Америки, які не мають жодних шансів на вступ до ЄС. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом — найбільша серед коли-небудь укладених ЄС. Вона складається з преамбули, 7 частин, 43 додатків та 3 протоколів (понад 1 тис. стор.). Зокрема, у преамбулі закріплюються принципи асоціації, передусім забезпечення прав людини та основних свобод, повага до принципу верховенства права, дотримання суверенітету й територіальної цілісності, непорушності кордонів і незалежності. І хоча в Угоді прямо зафіксовано, що «Україна як європейська країна поділяє спільну історію й спільні цінності з державами-членами Європейського Союзу і налаштована

підтримувати ці цінності», але водночас наголошується, що «ця Угода не визначатиме наперед і залишає відкритим майбутній розвиток відносин Україна — ЄС»³⁰. І все ж, Угода про асоціацію апіорі стала фактом і чинником вирішального цивілізаційного вибору України.

Це й обумовило з боку Російської Федерації геополітичну, військову й політичну конфронтацію навколо її остаточного підписання та імплементації. Особливо посилилася ця конфронтація з літа 2013 р., до неї долучилися й антиєвропейські, проросійські сили в самій Україні, зокрема КПУ і т.зв. «Український вибір» В. Медведчука. 21 листопада 2013 р. у неконституційний спосіб Кабінет Міністрів України, який 18 вересня одногосно схвалив текст Угоди про асоціацію з Євросоюзом, прийняв рішення призупинити підготовку до її підписання. Щоби змінити це рішення, уряд М. Азарова вимагав від Євросоюзу то 100, то 20 млрд. євро фінансової допомоги. До самого вільнюського саміту політики ЄС сподівалися, що угода буде підписана. Адже на їхню думку, всі виграють, якщо «житимуть на інтегрованому континенті, на якому не буде ліній поділу». Однак Президент України В. Янукович угоду так і не підписав, а розгін учасників протесту проти цього рішення 30 листопада 2013 р. стимулював активну фазу прямої демократії у вигляді Євромайдану, який згодом переріс у справжню революцію, яку спочатку гордо назвали «Революцією Гідності», а сьогодні вже іноді називають «революцією втрачених можливостей», яка, по суті, продовжується й нині в умовах війни.

На наш погляд, події кінця 2013 р., зокрема провальні для українського народу результати Вільнюського саміту ЄС «Східне партнерство», продемонстрували повну неспроможність і непередбачуваність т.зв. «багатовекторної» зовнішньої політики тодішньої влади в Україні, яка завела нашу країну, за влучним висловом Президента Литви Д. Грибаускайте, «в нікуди». Саме відмова від Угоди стала першим поштовхом до масових громадських протестів і подальшої політичної кризи в Україні, адже влада відмовила українцям у європейській перспективі та втратила значну частину легітимності й занурилась у безпрецедентний конфлікт із власним суспільством. Але водночас вони принесли надію, що саме європейські цінності все більше стають консолідуючою національною ідеєю всього українського народу, а європейська інтеграція — найбільш прийнятною перспективою для всіх регіонів і різних суспільних груп населення країни, реалізація якої на практиці рано чи пізно приведе Україну до об'єднаного, демократичного європейського співтовариства. Про це красномовно говорилося, зокрема, у т. зв. Новорічному зверненні народу України до президента України наприкінці грудня 2013 р., яке закінчувалося словами: «Ми — європейці. Ми будемо в Євросоюзі. З вами, чи без вас!».

Вже 19 грудня 2013 року Рада Європейського Союзу на рівні глав держав і урядів розглянула українське питання. У «Висновках Ради» в розділі VI (Міжнародні відносини) пункт 48 постулює: «Європейський Союз підтримує волю підписання з Україною угоди про асоціацію, що включає поглиблену і всеохоплюючу зону вільної торгівлі, як тільки Україна буде готова. Європейська Рада закликає до поміркованості, дотримання прав людини й базових прав, а також до демократичного розв'язання політичної кризи, що реалізувало б прагнення громадян країни. Європейська Рада підкреслює право всіх суверенних держав на прийняття власних рішень у сфері закордонної політики без зовнішнього тиску»³¹. Проте вже 20 лютого 2014 р. Євросоюз, наляканий і глибоко стурбований погіршенням ситуації в Україні в результаті прийняття Верховною Радою т. зв. «диктаторських законів» 16 січня, які «відкинули Україну від світу цивілізованих держав до клубу євразійських диктатур», запровадив санкції проти властей України. А після зміни влади в Україні й анексії РФ АРК Європейський Союз виявив готовність надати Україні морально-політичну підтримку. 20 березня 2014 р. новий прем'єр-міністр України А. Яценюк підписав політичну частину Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом.

Обрання 25 травня 2014 р. в першому ж турі нового, проєвропейські налаштованого Президента України Петра Порошенка свідчило про певну консолідацію волі українського суспільства чинити спротив російській агресії і активізувати зусилля в реалізації європейського вибору України. Тому цілком очікувано й закономірно вже 27 червня 2014 р. у Брюсселі Президент України П. Порошенко разом із лідерами Грузії і Молдови підписав економічну частину Угоди про асоціацію. Це створило нову політичну реальність та стимулювало 2 липня 2014 р., у розпал боїв на Донбасі, зустріч у Берліні міністрів закордонних справ України, РФ, ФРН і Франції, яка започаткувала т. зв. нормандський формат переговорів щодо ситуації в Україні, а згодом привела до т. зв. мінського переговорного процесу.

16 вересня 2014 р. Верховна Рада України та Європейський парламент синхронно ратифікували Угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. З українського боку «за» було 355 голосів. У Заяві «Про європейський вибір України» стверджувалося, що «Верховна Рада України розглядає ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом не лише як стимулюючий фактор для здійснення подальших реформ в Україні, але й як черговий крок на шляху до досягнення кінцевої мети європейської інтеграції — набуття повноправного членства в Європейському Союзі»³². Політична складова Угоди про асоціацію набула чинності 1 листопада 2014 р., а економічна — після

1 січня 2016 року (це була поступка ЄС Росії). Тодішній Президент Європейської Ради Герман ван Ромпей, коментуючи цю подію, зазначав: «Наша мета — мати вільну, по-європейському мислячу демократичну та заможну Україну, яка має добрі відносини з Росією. З нашого боку, матимемо справу з Росією як із сусідом, але умов для цього ще бракує»³³.

1 листопада 2014 р. розпочалося тимчасове застосування Угоди про асоціацію між Україною та Євросоюзом. Стали де-факто чинними ті положення документа, що належать до компетенції Євросоюзу, а не держав-членів. Тимчасове застосування Угоди триватиме до того часу, коли завершиться процес її ратифікації усіма 28 країнами-членами Європейського Союзу. Тоді ж керівники України та Євросоюзу висловили сподівання на швидке завершення ратифікації Угоди про асоціацію всіма країнами-членами Євросоюзу відповідно до їхніх національних процедур.

Зазначимо, що ця тимчасовість умовна, адже стосується всіх найважливіших положень документа. Зокрема, торговельних, які передбачають створення глибокої і всеосяжної зони вільної торгівлі та за змістом становлять 80% тексту угоди. Хоча через тиск Росії початок ЗВТ було перенесено на 1 січня 2016 р., це жодним чином не применшує того факту, що український бізнес має нагоду скористатися з відкриття ринків ЄС, а українські споживачі — з безмитного імпорту європейських товарів. Українські підприємства з кінця квітня 2014 р. отримали автономні преференції, тобто для них було зменшено митні збори. Однак українській продукції потрібно ще відповідати стандартам безпечності, що є завданням номер один у процесі імплементації угоди. Це вимагає значної роботи від Верховної Ради України восьмого скликання, насамперед, щодо ухвалення закону про технічні регламенти та гармонізації їх із європейськими стандартами. Вироблені відповідно до них українські товари будуть допущені на європейський ринок і матимуть право на маркування позначкою «СЕ», що означатиме відповідність стандартам Євросоюзу. Навіть якщо не всі українські товари будуть конкурентоспроможні на ринку ЄС, але, маючи право маркувати їх позначкою європейської якості, буде набагато легше продавати свою продукцію у всьому світі. Імплементація Угоди про асоціацію обіцяє також зниження цін, удосконалення методів управління, поліпшення якості послуг, розвиток транзитного потенціалу України, покращення іміджу країни та збільшення довіри до неї, появу нових ринків збуту української продукції, причому не лише на ринку ЄС, а й у країнах Азії, Африки та Латинської Америки, збільшення інвестицій в українську економіку тощо.

Таким чином, фактично Українська Революція Гідності 2013–2014 років за своїми геополітичними наслідками може мати набагато більше

значення, ніж навіть розпад СРСР у 1991 році. Питання в тому, чи залишиться асоціація лише проектом еліт або частини громадянського суспільства, чи стане інтегральною національною ідеєю для всього українського народу. В історичному контексті Угода про асоціацію є функціональним викликом для українського суспільства та еліти на здатність одночасно проводити європейські реформи та реінтеграцію Донбасу й Криму. Тільки вирішення цих стратегічних завдань уможливить повноцінну заявку на вступ до Євросоюзу, що передбачено президентським планом впровадження європейських стандартів життя та забезпечення гідного місця України у світі — «Стратегією 2020». Надто високу ціну Україна заплатила за таку можливість. Як наголосив на 12-й нараді послів України в іноземних державах 24 серпня 2016 р. Президент України П. Порошенко, «ніхто в Європі не платив таку ціну за європейський вибір, як Україна».

А щодо перспектив європейської інтеграції України, то насамперед необхідно позбутися хибного, занадто ідеалізованого уявлення про її змістовне наповнення й часові рамки і чітко окреслити концептуальні засади й стратегію реалізації цього дійсно цивілізаційного вибору України. Адже й останній, сімнадцятий саміт Україна-ЄС, що відбувся у квітні 2015 р., вже після Революції Гідності, за участю новообраного Президента П. Порошенка, теж навряд чи можна вважати успішним щодо євроінтеграційних перспектив України, зокрема щодо надання безвізового режиму для громадян України, а вісімнадцятий саміт був перенесений з травня на листопад 2016 р.

По-друге, щодо євроінтеграційних прагнень України, то йдеться про наявність проблем, складніших, ніж досягнення копенгагенських критеріїв членства в ЄС 1993 р. Їх розв'язання потребує якісної суспільної еволюції. Очевидно, що прискорене впровадження європейських стандартів у соціальній, гуманітарній, правовій, бізнесовій сфері не може бути забезпечене лише зусиллями української влади. Вона повинна вдатися до інтенсивного, чесного й відвертого діалогу з усіма громадянами країни щодо значення Угоди про асоціацію з ЄС, зокрема, доведення її політичної й економічної доцільності та державотворчої продуктивності з метою подолання світоглядних розходжень українців різних регіонів і досягнення національної єдності української політичної нації. Саме відсутність адекватної презентації глибинного гуманістичного, демократичного й практичного змісту європейської ідеї уможливило нескінченні політичні й медійні маніпуляції з історичною свідомістю євроналаштованого українського громадянина. Адже головним суб'єктом реалізації цивілізаційного вибору українців, євроінтеграційних прагнень України в умовах демократичного суспільства, як справедливо зазначають відомі

українські вчені — академік НАН України С. Пирожков і професор Н. Хамітов, «є не абстрактна держава, культура чи громадянське суспільство, а вільний самореалізований громадянин, який творить нову державу, нову культуру і нове громадянське суспільство, роблячи свою країну суб'єктом світової історії»³⁴. А для того, щоб це стало реальністю, потрібен час і реальні реформи й трансформація українського суспільства, його європеїзація, а не їх імітація. Зокрема, аби зберегти перспективу реального членства України в ЄС, у найближчі десять років для подолання економічної відсталості й підвищення життєвого рівня населення національна економіка України має розвиватись удвічі швидше, ніж у нинішніх країнах-членах ЄС (за обсягом ВВП на душу населення ми на 140 місці — 7500 дол.).

По-третє, Україна не має розглядати вступ до ЄС як самоціль. Завданням має бути забезпечення цілком конкретних переваг як політичних, так і економічних, безпекових, тощо. Ще важливішими є суспільно-політичні та гуманітарні аспекти європейської інтеграції країни. Особливу увагу слід приділити відомій тріаді: права і свободи людини, демократія, верховенство права, у т. ч. міжнародного. Окрім того, в процесі підготовки до вступу необхідно всіляко сприяти формуванню позитивної суспільної думки щодо європейського вибору України як безальтернативного шляху до демократичної, правової і процвітаючої європейської держави і водночас розширювати українську присутність у Європі та зробити це складовою національної політики в культурній та гуманітарній сфері. Як наголошують С. Пирожков і Н. Хамітов: «Україна не може без Європи. Ні тепер, ні в майбутньому. Україні потрібна Європа як могутній стабілізуючий фактор — економічний, соціальний, політичний. Це на сьогодні стало аксіомою. Але чому б не сказати: Європі сьогодні потрібна Україна? Як джерело оригінальних філософських і психологічних ідей та способів взаємодії, що могли б духовно оживити взаємодію культур і народів західноєвропейської цивілізації, сприяти пошуку нових сенсів у житті особистостей цих культур. На цьому шляху Україна дедалі більше ставатиме цивілізаційним суб'єктом у глобальному світі XXI століття»³⁵.

Ще більш конкретно висловився нещодавно відомий французький філософ і письменник Бернар-Анрі Леві. На запитання щодо кризи проекту Європейського Союзу він відповів, що «є надія все ж зберегти Європу цілою й відродити цей проект. Наприклад, інтегруючи Україну. Це був би дуже добрий спосіб наповнити ЄС новими смислами. В Європі чомусь усі думають, що Україна — це тягар, але я вважаю, що Україна — це благословення для ЄС. З двох причин. Перша причина — ви, українці, вірите в Європу, а ми вже не віримо, або, принаймні, віримо вже менше,

ніж раніше. По-друге, тому що європейська ідея в особі українців набуває нового сенсу. Оскільки для нас об'єднана Європа все частіше стає порожнім звуком. Коли я чую думку про Європу українських інтелектуалів, я бачу, що це життєдайний смисл»³⁶.

До цього можна додати й прорахунки в політиці ЄС щодо України, про які вже зазначалося вище, зокрема йдеться про необхідність розуміння європейською елітою того, що великий проект формування об'єднаної Європи не може вважатися завершеним без України й надання нашій країні чіткої перспективи членства в ЄС згідно з Римським договором 1957 р.

Нарешті, серед об'єктивних і суб'єктивних причин, що гальмують реалізацію європейського вибору України, слід назвати ще один вагомий, чи не найголовніший чинник — російський. Тому нейтралізація або принаймні зменшення російського впливу як на внутрішню, так і на зовнішню політику України, а також на погляди й дії політиків ЄС та суспільно-політичну думку європейської громадськості — принципове завдання української влади та дипломатів.

І все ж, незважаючи на всі проблеми реалізації європейського вибору України, до яких сьогодні додалися ще т. зв. «нідерландський синдром», «Brexit» та криза Європейського Союзу, загалом більшість українців залишаються єврооптимістами, адже у європейській інтеграції України немає альтернативи. Наприклад, якщо у 2008 р. за даними соціологічних опитувань лише 32,4% громадян України тією чи іншою мірою ідентифікували себе як європейці, то протягом останніх 7–8 років ситуація докорінно змінилася: у 2014 р. понад 70% опитаних українських громадян ідентифікували себе прихильниками європейського вибору. А одне з останніх таких опитувань, проведене Центром Разумкова у вересні 2016 р., свідчить, що майже половина громадян України (49,7%) висловлюються за необхідність вступу України до ЄС³⁷. Отже, для все більшої кількості українців аксіомою стає те, що якщо Україна хоче зберегти свою незалежність і відновити територіальну цілісність, зміцнити демократичність національної влади та підвищити добробут громадян, вона має стати повноцінною європейською державою, а не проміжною, євразійською країною.

¹ Скуратівський В. Україна — via Європа // Сучасність: Література, наука, мистецтво, політологія, суспільне життя. — 1992. — № 6 (червень). — С. 144.

² Todd Э. После империи. Рах Americana — начало конца. — М.: Международные отношения, 2004. — С. 90.

³ Микроб империализма. Писатель Виктор Ерофеев ставит диагноз российской истории. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kommersant.ru/doc/2314749>

⁴ Гантінгтон С.П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку. — Львів: Кальварія, 2006. — С. 204.

⁵ Див.: Чорновол І. Компаративні фронтири: світовий і вітчизняний вимір. — К.: Критика, 2015. — 376 с.

⁶ Бжезинський З. Великая шахматная доска. — Москва: Международные отношения, 1998. — С. 147.

⁷ Потульницький В.А. Нариси з української політології (1819–1991). — К.: Либідь, 1994. — С. 246–257.

⁸ Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму // Повне зібрання творів, архів, студії. — Київ–Філадельфія, 1995. — Т. 6. — С. XXV.

⁹ Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом // Історичні есе. — К.: Основи, 1994. — Т. 1. — С. 9.

¹⁰ Україні немає місця в європейському просторі — экс-президент Франції. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3481052-ukraini-nemaie-mistsia-v-yevropeiskomu-prostori-eks-prezydent-frantsii>

¹¹ Vitkine B. Crise ukrainienne: Nicolas Sarkozy reprend la rhétorique du Kremlin // Le Monde. fr. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.lemonde.fr/europe/article/2015/02/09/crise-ukrainienne-nicolas-sarkozy-reprend-la-rhetorique-du-kremlin_4572863_3214.html

¹² Толочко П.П. Украина в огне евроинтеграции. — СПб.: Алетейя, 2015. — С. 171.

¹³ Яневський Д. Зовнішня політика України: цивілізаційний вимір // Зовнішні справи. — 2016. — № 1. — С. 46–47.

¹⁴ Див.: Мартинов А. Зовнішньополітичний менталітет незалежної України: особливості й протиріччя (1990 — поч. XXI ст.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 2011. — Вип. 20. — С. 46.

¹⁵ Декларація про державний суверенітет України (м. Київ, 16 липня 1990 року) // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. — 1990. — № 31 (31 липня). — С. 598.

¹⁶ Мельникова І.М. Біля джерел формування зовнішньої політики суверенної Української держави // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — К., 1995. — Вип. 5. — С. 11–12.

¹⁷ Україна на міжнародній арені. Збірник документів і матеріалів. 1986–1990 роки. — К.: Україна, 1993. — С. 34–35; Постанова Верховної Ради Української РСР про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин // Відомості Верховної Ради Української Радянської Соціалістичної Республіки. — 1991. — № 5 (29 січня). — С. 121.

¹⁸ Основні напрями зовнішньої політики України (м. Київ, 2 липня 1993 року) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 37 (14 вересня). — С. 942.

¹⁹ Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (м. Київ, 1 липня 2010 року). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>; Див.: Шевчук Ю. Позаблоковий статус і членство в Європейському Союзі // Голос України. — 2010. — 4 червня. — С. 1–2.

²⁰ Основні напрями зовнішньої політики України (м. Київ, 2 липня 1993 року) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 37 (14 вересня). — С. 939.

²¹ Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. — Харків: Фоліо, 2003. — С. 329.

²² Зленко А. Зовнішньополітична стратегія і дипломатія України: підручник. — К.: Київський університет, 2008. — С. 179.

- ²³ Ефективно відстоювати національні інтереси. Промова Президента України Л. Кучми на зустрічі з учасниками наради послів України в європейських державах // Політика і час. — 2000. — № 7–8. — С. 5.
- ²⁴ Проблеми адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу. Виступи учасників круглого столу // Часопис ПАРЛАМЕНТ. — 2002. — № 4. — С. 14.
- ²⁵ Кучма Л. Україна — не Росія. — Москва: Время, 2003. — С. 490.
- ²⁶ Розмова з Богданом Гудем, директором Інституту європейської інтеграції: «Україна не повинна втягнутися в гонитву до Євросоюзу» (розмовляв Тарас Бик) // Львівська газета. — 2005. — 27 січня. — С. 7.
- ²⁷ Україна — США: час реальних кроків назустріч. Виступ Президента України Віктора Ющенка на об'єднаному засіданні палат Конгресу США 6 квітня 2005 р. // Урядовий кур'єр. — 2005. — 8 квітня. — С. 3.
- ²⁸ Україну буде кожен з нас. Виступ Президента України Віктора Ющенка на Майдані Незалежності 24 серпня 2005 року // Урядовий кур'єр. — 2005. — 26 серпня. — С. 3.
- ²⁹ Див.: Сушко О., Шуляр О. Європейське визнання з африканським присмаком // Дзеркало тижня. — 2005. — 26 березня. — С. 2.
- ³⁰ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (2014). [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page
- ³¹ European Council. 19/20 december 2013. Conclusions. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/about/council_conclusions_dec_2013.pdf
- ³² Голос України. — 2014. — 17 вересня. — С. 3.
- ³³ Урядовий кур'єр. — 2014. — 25 вересня. — С. 1.
- ³⁴ Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційний вибір України в глобалізованому світі // Дзеркало тижня. — 2016. — № 28. — 13–19 серпня.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Леви: Інститути ЕС не будуть працювати, поки не буде політичної федерації Європи. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.euointegration.com.ua/rus/interview/2016/10/10/7055333/>
- ³⁷ Шергін С. Геополітична ідентичність України: ретроспектива і реальність // Зовнішні справи. — 2016. — № 4. — С. 12; Почти половина українців — за вступлення в ЕС, а «безвиз» інтересует меньше. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2016/09/27/7121887/>

REFERENCES

1. Brzeziński, Z. (1998). *Velikaja shahmatnaja doska [The grand chessboard]*. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenija [in Russian].
2. Chornovol, I. (2015). *Komparatyvni frontyry: svitovyy i vitchyznianyj vymir*. Kyiv: Krytyka [in Ukrainian].
3. Deklaratsiia pro derzhavnyj suverenitet Ukrainy. (1990). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrain's'koi Radians'koi Sotsialistychnoi Respubliky*, 31, 595–598 [in Ukrainian].
4. Efektyvno vidstoiuvaty natsional'ni interesy. Promova Prezydenta Ukrainy L. Kuchmy na zustrichi z uchasnykamy narady posliv Ukrainy v ievropejs'kykh derzhavakh. (2000). *Polityka i chas*, 7–8, 4–5 [in Ukrainian].

5. European Council. 19-20 december 2013. Conclusions. Retrieved from https://europa.eu/globalstrategy/sites/globalstrategy/files/about/council_conclusions_dec_2013.pdf [in English].

6. *Holos Ukrainy*. (2014). 17 veresnia [in Ukrainian].

7. Huntinhton, S.P. (2006). *Protystoiannia tsyvilizatsij ta zmina svitovoho poriadku [The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order]*. L'viv: Kal'variia [in Ukrainian].

8. Kuchma, L. (2003). *Ukraina — ne Rosiia*. Moskva: Vremia [in Ukrainian].

9. Levi: Instituty ES ne budut rabotat', poka ne budet politicheskoi federacii Evropy. Retrieved from <http://www.euointegration.com.ua/rus/interview/2016/10/10/7055333/> [in Russian].

10. Lypyns'kyj, V. (1995). Lysty do brativ-khliborobiv pro ideiu i orhanizatsiiu ukrains'koho monarkhizmu [Letters to fellow farmers concerning the idea and organization of Ukrainian monarchism]. *Povne zibrannia tvoriv, arkhiv, studii [Collected works, letters, papers and miscellanea along with analytical studies and reviews]*. (Vol.6). Kyiv—Filadel'fiia [in Ukrainian].

11. Lysiak-Rudnyts'kyj, I. (1994). Ukraina mizh Skhodom i Zakhodom. *Istorychni ese*. (Vol. 1). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

12. Martynov, A. (2011). Zovnishn'opolitychnyj mentalitet nezaleznoi Ukrainy: osoblyvosti j protyrichchia (1990 — poch. XXI st.) [Foreign policy mentality of independent Ukraine: features and contradictions (1990-s — early 21 centuries)]. *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky — International Relations of Ukraine: scientific searches and findings*. S.V. Vidnyanskyj (Ed.), 20, 41–58 [in Ukrainian].

13. Mel'nykova, I.M. (1995). Bilia dzhherel formuvannia zovnishn'oi polityky suverennoi Ukrain'skoi derzhavy. *Mizhnarodni zv'iazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky — International Relations of Ukraine: scientific searches and findings*. S.V. Vidnyanskyj (Ed.), 5, 11–12 [in Ukrainian].

14. Mikrob imperializma. Pisatel' Viktor Erofeev stavit diaгноз rossijskoj istorii. Retrieved from <http://kommersant.ru/doc/2314749> [in Russian].

15. Osnovni napriamy zovnishn'oi polityky Ukrainy. (1993). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 37, 935–948 [in Ukrainian].

16. Pochti polovina ukraincev — za vstuplenie v ES, a bezviz interesuet men'she. Retrieved from <http://www.pravda.com.ua/rus/news/2016/09/27/7121887/> [in Russian].

17. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrain'skoi RSR pro realizatsiiu Deklaratsii pro derzhavnyj suverenitet Ukrainy v sferi zovnishnikh znosyn. (1991). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrain'skoi Radians'koi Sotsialistychnoi Respubliki*, 5, 121 [in Ukrainian].

18. Potul'nyts'kyj, V.A. (1994). *Narysy z ukrains'koi politolohii (1819–1991)*. Kyiv: Lybid' [in Ukrainian].

19. Problemy adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do vymoh Yevropejs'koho Soiuzu. Vystupy uchasnykiv kruhloho stolu. (2002). *Chasopys PARLAMENT*, 4, 2–14 [in Ukrainian].

20. Pyrozhkov, S., & Khamitov, N. (2016). Tsyvilizatsijnyj vybir Ukrainy v hlobalizovanomu sviti. *Dzerkalo tyzhnia*, no. 28, 13–19 serpnia [in Ukrainian].

21. Rozмова z Bohdanom Hudem, dyrektorom Instytutu ievropejs'koi intehtatsii: Ukraina ne povynna vtiahnutysia v honytvu do Yevrosoiuzu (rozmovliav Taras Byk). (2005). *L'vivs'ka hazeta*, 27 sichnia [in Ukrainian].

22. Sherhin, S. (2016). Heopolitychna identychnist' Ukrainy: retrospektyva i real'nist'. *Zovnishni spravy — Foreign Affairs*, 4, 12 [in Ukrainian].

23. Shevchuk, Yu. (2010). Pozablokovyj status i chlenstvo v Yevropejs'komu Soiuzi. *Holos Ukrainy*, 4 chervnia, 1–2 [in Ukrainian].

24. Skurativs'kyj, V. (1992). Ukraina — via Yevropa. Suchasnist': *Literatura, nauka, mystetstvo, politolohiia, suspil'ne zhyttia*, 6, 144 [in Ukrainian].

25. Sushko, O., Shuliar, O. (2005). Yevropejs'ke vyznannia z afrykans'kym prysmakom. *Dzerkalo tyzhnia*, 25 berezhnia [in Ukrainian].
26. Svit pro Ukrainu: tsytaty 2015. Retrieved from <http://ua.korrespondent.net/world/3610063-svit-pro-ukrainu-tsytyaty-2015> [in Ukrainian].
27. Todd, Je. (2004). *Posle imperii. Pax Americana — nachalo konca*. M.: Mezhdunarodnye otnosheniia [in Russian].
28. Tolochko, P.P. (2015). *Ukraina v ognе evrointegracii*. Sankt-Peterburg: Aletejja [in Russian].
29. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropejs'kym Soiuzom, Yevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i ikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part]. (2014). Retrieved from http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page [in Ukrainian].
30. *Ukraina na mizhnarodnij areni. Zbirnyk dokumentiv i materialiv. 1986–1990 roky*. (1993). Kyiv: Ukraina [in Ukrainian].
31. Ukraina — SShA: chas real'nykh krokiv nazustrich. Vystup Prezydenta Ukrainy Viktora Yuschenka na ob'iednanomu zasidanni palat Konhresu SShA 6 kvitnia 2005 r. (2005). *Uriadovyj kur'ier*, 8 kvitnia [in Ukrainian].
32. Ukraini nemaie mistisia v ievropejs'komu prostori — eks-prezydent Frantsii. Retrieved from <http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3481052-ukraini-nemaie-mistisia-v-ievropejskomu-prostori-eks-prezydent-frantsii> [in Ukrainian].
33. Ukrainu buduie kozhen z nas. Vystup Prezydenta Ukrainy Viktora Yuschenka na Majdani Nezalezhnosti 24 serpnia 2005 roku. (2005). *Uriadovyj kur'ier*, 26 serpnia [in Ukrainian].
34. *Uriadovyj kur'ier*. (2014). 25 veresnia [in Ukrainian].
35. Vitkine, B. Crise ukrainienne: Nicolas Sarkozy reprend la rhétorique du Kremlin. *Le Monde. fr*. Retrieved from http://www.lemonde.fr/europe/article/2015/02/09/crise-ukrainienne-nicolas-sarkozy-reprend-la-rhetorique-du-kremlin_4572863_3214.html [in French].
36. Yanevs'kyj, D. (2016). Zovnishnia polityka Ukrainy: tsyvilizatsijnyj vymir. *Zovnishni spravy — Foreign Affairs*, 1, 46–47 [in Ukrainian].
37. Zakon Ukrainy Pro zasady vnutrishn'oi i zovnishn'oi polityky (Kyiv, 1 lypnia 2010 roku). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> [in Ukrainian].
38. Zlenko, A. (2003). *Dyplomatiia i polityka. Ukraina v protsesi dynamichnykh heopolitychnykh zmin*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
39. Zlenko, A. (2008). *Zovnishn'opolitychna stratehiia i dyplomatiia Ukrainy: pidruchnyk*. Kyiv: Kyivs'kyj universytet [in Ukrainian].